

А.С.Васілеўская

ЗАГАЛОЎКІ ТВОРАЎ ЛУКАША КАЛЮГІ

Лукаш Калюга за восем год творчай дзейнасці пакінуў хоць і невялікую, але якасна значную спадчыну, якая адлюстравала самабытны і нестандартны талент мастака слова. Письменнік прыйшоў у беларускую літаратуру ў другой палове 20-х гадоў (яго першае апавяданне “Вясна” датуецца 1927 годам) і адразу звярнуў на сябе ўвагу тонкім народным гумарам, арыгінальным стылем. Кузьма Чорны назваў маладога аўтара “богам дадзены талент”.

Літаратуразнаўцы адзначаюць, што ў шматгалосым хоры пісьменнікаў 20-30-х гадоў Лукаш Калюга вёў сваю, адметную мелодыю: “У полі зроку Калюгі – тое, што розніць чалавека ад іншых, выяўляе яго унікальнасць. Письменніка вабіць жывы, супярэчлівы характар, фарміраваны ў глыбінях народных” [1, с. 692]. Асноўная адметная рыса творчасці Лукаша Калюгі – увага да чалавека. І гэта знайшло адлюстраванне ў першую чаргу ў загаловах яго твораў.

Найбольш поўна светапогляд пісьменніка выяўляецца ў зборніку “Творы” (1992 г.). У ім – дзве аповесці - “Ні госць ні гаспадар” і “Нядоля Заблоцкіх”, дзесяць апавяданняў і чатыры “творы з-за крат”. Усяго шаснаццаць твораў – шаснаццаць назваў.

Загаловкі першых твораў Лукаша Калюгі сведчаць пра пошук свайго месца ў літаратурным жыцці тагачаснай Беларусі. Адметны погляд на жыццё, сваё разуменне мастацкай творчасці, ідэйныя пошукі, якія адлюстраваліся і ў выбары псеўданіма, і ў пераходзе з “Маладняка” ва “Узвышша”, выразна выяўляюцца пры супастаўленні загаловаўкаў апавядання “Вясна” і аповесці “Ні госць ні гаспадар”.

Назва апавядання акрэслівае час дзеяння: *Вясна ідзе. Гудзе і пераліваецца маленькая ручайка, перабягаючы пад невялічкім мастком дарогу* (с. 299) [2]. У кантэксце лексема *вясна* ўжываецца з прамым значэннем ‘пара года паміж летам і зімой’ (ТСБМ, т. I, с. 604). У падтэксце твора рэалізуецца пераноснае значэнне назоўніка ‘светлая радасная пара жыцця’. Менавіта вясна сімвалізуе змены ў жыцці і надзеі на лепшую долю, і загаловкі з гэтым словам былі даволі пашыраныя ў маладой беларускай прозе (“Пела вясна” М.Зарэцкага, “Вясна” М.Гарэцкага, “Вясной” М.Багдановіча, “Вясна” К.Чорнага, “Як вясну гукалі” В.Каваля і інш.). Таму назву гэтага апавядання можна лічыць у пэўнай ступені традыцыйнай. Я.Лецка сцвярджае, што гэтае апавяданне – “даніна маладнякізму”, а яго заглавак тыпова маладнякоўскі [3].

Пра адыход ад традыцый “Маладняка” сведчыць так званая юнацкая аповесць “Ні госць ні гаспадар”, у якой аўтар па-наватарску распрацоўваў традыцыйную “маладнякоўскую” тэму – жыццё камсамольскай моладзі. Назва аповесці шматзначная: “Азначэнне “ні госць ні гаспадар” – не толькі

своеасаблівая метафара-характарыстыка Хвядосавага становішча на вёсцы. Яно распаўсюджваецца і на іншых камсамольцаў і прадстаўнікоў моладзі, адарваных ад зямлі і спрадвечных народнай каштоўнасцей” [1, с. 697]. На наш погляд, значэнне загалёўка можна і трэба разглядаць шырэй. Менавіта так - “Ні госць ні гаспадар” – быў названы першы зборнік твораў Лукаша Калюгі, выдадзены ў 1974 г. Гэты заглавак найбольш ярка перадае працэс пошукаў пісьменнікам свайго творчага шляху.

Сацыяльнае жыццё 20-х гадоў са сваімі супярэчнасцямі і неадназначнасцю абумовіла розныя падыходы да яго адлюстравання ў літаратуры. Уласную пазіцыю ў гэтым жыцці Лукаш Калюга разумее як пакуль што дакладна не вызначаную. Ён яшчэ разважае, па якой дарозе яму ісці, з кім яму быць. Фактычна пісьменнік акрэслівае шлях кожнага маладога аўтара, які толькі прыходзіць у беларускую літаратуру.

Вучнёўскі перыяд у Лукаша Калюгі быў непрацяглы. Хутка прыходзіць разуменне сваёй тэмы ў літаратуры, што адлюстроўваецца і ў назвах твораў. Колькасны аналіз паказвае, што ў загалёўках пісьменніка ўжываецца 39 самастойных слоў, у іх ліку 26 назоўнікаў (70 %), 8 прыметнікаў, 1 дзеяслоў і 2 займеннікі. Звяртае на сябе ўвагу значная колькасць асабовых назоўнікаў (46 %) і ўласных імёнаў – антрапонімаў (19%).

Л.Калюга нярэдка выносіць у назву імя галоўнага героя (“Трахім – штучны чалавек”, “Лук’ян – кааперацыйскі сабака”, “Іллюк-даследчык”), акрэслівае занятак персанажаў (“Краўцы і чаляднікі”) ці іх сваяцкія адносіны (“Тахвілін швагер”).

На старонках апавяданняў праявіліся перад чытачом паўстаюць каларытныя вобразы беларускіх сялян, і ў загалёўках нярэдка даецца іх характарыстыка. Так, назва апавядання “Лук’ян – кааперацыйскі сабака” метафарычная: *Вось за гэтае самае, што не спусціць нікому слова, Лук’яна завуць кааперацыйскім сабакам* (с. 310). Назоўнік *сабака* ўжываецца ў загалёўку з пераносным індывідуальна-аўтарскім значэннем ‘пра гаварлівага, дасціпнага чалавека’. Слова губляе негатыўную канатацыю, набывае крыху іранічнае, але не зласлівае адценне.

Гумарам пранізаны апавяданні “Іллюк-даследчык” і “Трахім – штучны чалавек”, што выяўляецца і ў іх назвах. Так, *даследчыкам* Лукаш Калюга называе не вучонага, а селяніна, які вырашыў злавіць на “месцы злачынства” сваю жонку, бо лічыць, што яна яму здраджвае: *Так ад поўдня ледзь не да вечара, як пасядзеў, дык і надумаўся, якім манерам Альжу даследзіць, з кім яна займаецца* (с. 360). Дзеяслоў *даследзіць* у тэксце ўжываецца са значэннем ‘угледзець, убачыць, прасачыць’, адсюль і значэнне слова *даследчык* – ‘той, хто сочыць’.

Значэнне слова *штучны* ў апавяданні “Трахім – штучны чалавек” звязана са значэннем дыялектызма *штукаваць* – ‘жартаваць, вытвараць’: *Раіў Трахім людзям гэта сваё перакананне ад шчырага сэрца, а яны ўсё*

думалі, што *штукуе*. Што ж ты зробіш, калі такі *штучны* ён чалавек удаўся – няма ніякай паверкі (с. 351).

Героі ранніх твораў – жыхары вёскі Баркаўцы. Нездарма ў назве апавядання “Баркаўцы – добрая вёска, баркаўчане – добрыя людзі” ўжываецца і сама назва, і асабовы назоўнік, утвораны ад яе. Пагулянка, дзе жыве штучны чалавек Трахім (апавяданне “Трахім з Пагулянкі”), – засценак каля Баркаўцоў. Такім чынам, у назвах апавяданняў дакладна акрэслена прастора, дзе адбываецца дзеянне, вылучаны героі аповяду, пададзена іх характарыстыка. У загалюўках, такім чынам, засведчана ўвага да канкрэтнага чалавека або дакладна акрэсленага кола людзей.

Названыя творы напісаны ў 1928-1929 гг. Разгляд загалюўкаў у храналагічным парадку паказвае, што пасля 1931 г. іх характар прыкметна змяняецца.

Па-першае, амаль знікаюць асабовыя і ўжываюцца абстрактныя назоўнікі (*утрапенне, нядоля*), упершыню з’яўляюцца займеннікі і дзеяслоў. Па-другое, мяняецца пазіцыя пісьменніка ў адносінах да сваіх герояў: калі ў першых апавяданнях і аповесці апавядальнік не вылучае сябе з агульнай масы сялян, а жыве побач са сваімі персанажамі, добра ведае іх, то зараз адчуваецца выразная адмежаванасць ад дзейных асоб і апісаных падзей. Асабліва выяўляецца гэта ў загалюўках навелы “Вам знаёмае” (1932 г.) і незакончанага рамана “Зоры Вядомага Вам Горада” (прыкладна 1933-1935 гг.). У абедзвюх назвах ужываецца форма творнага склону займенніка *вы*, што надае ім пэўную абстрагаванасць. Аўтар апелюе да невядомага яму чытача.

Дзеянне навелы і рамана адбываецца ў горадзе, што і падкрэслена ў загалюўку рамана праз увядзенне ў яго назоўніка *горад*.

Яшчэ адна, на наш погляд, важная асаблівасць – з’яўленне сімвалічных загалюўкаў. Так, сімвалічнае значэнне набывае словазлучэнне *цеснаватая куртачка*, якое стала назвай апавядання, напісанага ў 1932 г. Цеснаватая куртачка належыць галоўнай гераіні апавядання Вольцы: *Вісела тая кароткая, цеснаватая, дзяціная яшчэ Вольчына куртачка над ложкам на шастку* (с. 332). Волька едзе вучыцца ў горад і змяняе гэтую куртачку на гарадское паліто: *У гарадскім паліце ішла цяпер Лысаковічаўна* (с. 348). А закаханы ў Вольку Адаць, які не здолеў вырвацца з кола сялянскага жыцця, можа толькі марыць пра шырокі свет, якім уяўляецца горад, і па-ранейшаму насіць старую куртку: *Думалася яму, што на дварэ і гэты раз холадна, а колькі там цяпла з тае кароценькае, цеснай трэці год ношанай куртачкі?* (с. 338).

Такім чынам, *цеснаватая куртачка* сімвалізуе сабой “жыццё, якое не ўкладваецца ў застарэлыя формы, погляд на чалавека, які нібы закансерваваўся, застыў, страціў, застаючыся добрым працаўніком, душэўную чуласць” [3, с. 225].

Як сімвал можна разглядаць і назву аповесці “Дзе косці мелюць” (прыкладна 1933-1935 гг.). Гэтае спалучэнне слоў у тэксце сустракаецца толькі аднойчы: - *Дзе я толькі не быў! – хваліўся ён [Вірута]... - А быў, дзе косці мелюць? – спытала ў яго Х... - А я там нарадзілася, дзе косці мелюць, - пахвалілася дасціпная Х*

Да гэтае дзяўчыны (*Адтуль, Дзе Косці Мелюць...*) ён... заляцаўся крыху... (с. 481-482). Тое месца, дзе мелюць косці, застаецца загадкавым (хаця можна зразумець, што мае на ўвазе аўтар, тым больш што аповесць пісалася менавіта там) і пагрозным, што асабліва выразна выяўляецца ў супастаўленні загалюўка і падзагалюўка твора – **“Аповесць пра тое, як вясна-красна ў нашым краі”**. Такім чынам, заглавак – гэта сімвал небяспекі, пагрозы.

Сімвалічнай з’яўляецца і назва незакончанага рамана “Пустадомкі”. У загалюўку ўжыты адзіны для твораў 30-х гадоў асабовы назоўнік, які набывае ў тэксце новае аказіянальнае значэнне. Спачатку слова *пустадомак* ‘чалавек, які не мае гаспадаркі, дрэнны, нядбайны гаспадар’ (ТСБМ, т. IV, с. 522) абазначае выхадцаў з вёскі, што жывуць у горадзе, потым – людзей без каранёў нагул. Нездарма ў рамана ўжываюцца ўласныя назоўнікі *Даніла Невядомскі, Безыменны завулак*. Пісьменнік стварае амаль апакаліптычную карціну агульнай непрытульнасці, якую цяжка ўявіць у яго ранніх творах: *Як пустадомкі, туляемца каля чужых халодных вуглоў. Ды калі й свой па ордэры завядзецца, у ім, не сагрэтым пакаленнямі, пуста і няўтульна, як ў ваўкаўні* (с. 422).

Адзначым, што ў перыяд пасля 1931 г. Лукаш Калюга ў загалюўках часцей ужывае формы множнага ліку: *пустадомкі, вы, мелюць*.

Змяненне характару назваў, на наш погляд, можна растлумачыць некалькімі прычынамі. Па-першае, звязана гэта з пераносам месца дзеяння твораў з вёскі ў горад. Вёска – гэта самабытнасць, народныя традыцыі, каларытныя асобы. Горад пазбаўлены індывідуальнасці, ён нівеліруе людзей, змешвае іх у адну суцэльную масу (“меле косці”). Таму назвы пазнейшых твораў пісьменніка падкрэслена абстрагаваныя, пазбаўленыя асабістых узаемаадносін. Другая прычына, відавочна, у наступным: пісьменнік адчуваў змяненні ў грамадстве таго часу і разумеў, што чалавек становіцца вінцікам, механізмам у новай дзяржаве, чалавечае жыццё абясцэньваецца. Можна меркаваць, што прыкметнае змяненне характару загалюўкаў сведчыць пра змены ў светапоглядзе аўтара. Як справядліва пісаў З.Д.Бліскоўскі: “Собранные вместе заглавия произведений писателя повествуют о взглядах, о мировоззрении литератора“ [4, с. 19].

Пераходны характар, на наш погляд, мае аповесць “Нядоля Заблоцкіх” (1931 г.). У яе загалюўку ўжываецца ўласнае імя, што характэрна для ранніх твораў пісьменніка, але ў множным ліку (адзнака больш позніх твораў), і абстрактны назоўнік *нядоля* – ‘нешчаслівая, цяжкая доля; цяжкі лёс, гора’ (ТСБМ, т. III, с. 427). Уласнае імя як бы

пазбаўлена пэўнай жыццёвай канкрэтыкі: прозвішча *Заблоцкі* ўжываецца ў фразеалагізме *зарабіць як Заблоцкі на мыле* ‘зусім нічога, нікольнікі ці амаль нічога не зарабіць’. Хаця пісьменнік разгортвае ў аповесці жыццёвую гісторыю сям’і Заблоцкіх, якая, дарэчы, жыве ў вёсцы Баркаўцы, але фактычна падае гісторыю цэлага народа. Пра тое, што падзеі, апісаныя ў аповесці, мяркуюцца, магчымыя, а не рэальныя, падкрэслівае і падзагалавак *“Прыгоды і летуценні”*.

Заўважаную намі заканамернасць у характары заголоўкаў Лукаша Калюгі прасочваецца і ў апавяданні “Як Міхалюку Баркаўцы даліся ў знакі”, якое не ўвайшло ў прааналізаваны зборнік. Яно было надрукавана ў пятым нумары часопіса “Узвышша” за 1929 г. і з таго часу не перавыдавалася. Дзеянне твора адбываецца ў вёсцы, у цэнтры апавядання – цікавы і яркі характар, а ў назве ўжываюцца два ўласныя назойнікі – імя галоўнага героя Міхалюка і назва добра знаёмай вёскі Баркаўцы.

Такім чынам, аналіз заголоўкаў твораў Лукаша Калюгі дазваляе выдзеліць два перыяды ў творчасці пісьменніка. Да першага адносяцца творы 1927-1929 гг., падкрэслена сарыентаваныя на асобу чалавека. У іх адчуваецца захапленне і любасць да незвычайных, самабытных нацыянальных характараў. У творах другога перыяду (пасля 1931 г.) чалавек знікае з назваў твораў, на яго месца прыходзіць абстрактная безыменная маса людзей.

Літаратура:

1. Гісторыя беларускай літаратуры ХХ ст.: У 4 т. – Мінск, 1999. – Т. 2.
2. Тут і далей цытаты падаюцца па выданні: Калюга Л. Творы. – Мінск, 1992.
3. Лецка Я. У слове – душа народа // Палымя. – 1991. - № 9.
4. Блисковский З.Д. Муки заголовка. – М., 1972.